

BO'LAJAK PEDAGOGLARDA KASBIY DEFORMATSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK USULLARI

To'lanova Mahliyo Murotali qizi, Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrasida o'qituvchisi

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL METHODS OF DEVELOPING PROFESSIONAL DEFORMATION IN FUTURE EDUCATORS

Tolanova Mahliyo Murotali qizi, Andijan State Pedagogical Institute, Faculty of Pedagogy, teacher of the "Pedagogy and Psychology" department

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida kasbiy rivojlanishni takomillashtirish va ta'lim sohasidagi munosabatlar va ishtirokchilar o'rtasidagi kasbiy deformatsiya (mehnatga moslashish, ko'nikish) amaliyotining ilmiy va amaliy tadqiqotlariga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: deformatsiya, ta'lim munosabatlari ishtirokchilari, hamkor tashkilotlar, talabalar ta'lim yo'nalishi, professional kompetensiyalar, shaxsiy, kasbiy rivojlanish.

Abstract: This article is devoted to the scientific and practical studies of the improvement of professional development in higher educational institutions and the deformation (adaptation to work, getting used to) of relations and participants in the field of education.

Keywords: deformation, participants of educational relations, partner organizations, students' educational direction, professional competencies, personal, professional development.

Аннотация: Данная статья посвящена научно-практическим исследованиям вопросов совершенствования профессионального развития в высших учебных заведениях и деформации (адаптации к труду, привыкания) отношений и участников сферы образования.

Ключевые слова: деформация, участники образовательных отношений, партнерские организации, образовательное направление студентов, профессиональные компетенции, личностное, профессиональное развитие.

KIRISH. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning quyidagi fikr va mulohazalari ham bevosita ta'lim tizimiga taalluqlidir: «Yoshlarimiz haqli ravishda Vatanimiz kelajagi uchun javobgarlikni zimmasiga olishga qodir bo'lgan, bugungi va ertangi kunimizning hal etuvchi kuchiga aylanib borayotgani barchamizga g'urur va iftixor bag'ishlaydi»[1].

Hozirgi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarda prezidentimiz tomonidan bitiruvchi yoshlarni kasb hunarga yo'naltirish uchun qator farmonlar imzoladi hamda ularni amalga oshirish chora tadbirlari ishlab chiqildi. Jumladan, 2021-yil 8-iyundagi "Ishchi kasblar bo'yicha kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-

tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5140-son[2]. qarori va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 30.12.2021 yildagi "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 10-11-sinflari o'quvchilarini kasb-hunarga tayyorlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 30.12.2021 yildagi 792-son[2]. qarorlari ijrosini ta'minlash hamda umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 10-11-sinflari o'quvchilarini kasb-hunarga o'qitish, o'quvchilarning qiziqish va qobiliyatlaridan kelib chiqib kelajakda ularning ta'limni davom ettirishlari yoki egallagan kasblari bo'yicha mehnat faoliyati bilan shug'ullanishlariga shart-sharoitlar yaratish bugungi katta hayot ostonasida turgan yoshlar uchun ulkan imkoniyatlar yaratib beradi.

<https://orcid.org/0009-0009-0291-0554>

e-mail:
mahliyotolanova19@gmail.com

Kasbiy deformatsiya (mehnatga moslashish, ko'nikish) - bu shaxsning yangi mehnat vaziyatini o'zlashtirishining ijtimoiy jarayoni bo'lib, unda shaxs va mehnat muhiti bir-biriga faol ta'sir ko'rsatadi va moslashuvchi-moslashtiruvchi tizimlar hisoblanadi. Deformatsiya tushunchasi, odatda, orga-nizmga ta'sir etuvchi va unda muhim xarakter xususiyatini hosil qiluvchi o'zgarish sifatida talqin qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD.

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak pedagoglarni kasbiy tayyorlashda ijodkorlikni rivojlantirishning ahamiyati haqidagi turli uslubiy tushuncha va g'oyalar bugungi kunda o'rganilayotgan masala amaliyotda qanday hal etilayotganligini tahlil qilish zaruratini tug'dirdi. Zamonaviy pedagogika fanida ijodkorlik shaxsni rivojlantirish mexanizmi sifatida V.I.Andreev, D.B.Bogoyavlenskaya, I.I.Kaloshina, V.I.Korotyayev, G.V.Kudryavtsev, N.Kulyutkinlar tomonidan tadqiq qilingan. Shuningdek, bilish jarayonining ijodiy qirralarini V.S.Bibler, N.A.Berdyayev, A.V.Brushlinskiy, V.V.Davidov va L.S.Zankovalar asarlarida ochib berishgan; pedagogik ijodning mohiyatini V.V.Zagvyazinskiy, V.I.Ilyin, V.A.Kan-Kalik, N.D.Nikandrov, M.M.Potashnik, I.B.Bicheva, S.V.Desyatova, I.A.Sareva, V.D.Lobashev, A.A.Talix va F.N.Zimenkovalar o'z asarlari orqali belgilab berishgan. Psixologik-pedagogik adabiyotlarda pedagogik ijod odatda ikki jihatdan ko'rib chiqiladi: jarayonli va shaxsga oid. Shu tariqa o'qituvchi faoliyatining individual ijodiy uslubi muammosi paydo bo'ladi. Bunda ko'pgina mualliflar - V.I.Andreev, V.I.Zagvyazinskiy, Z.S.Levchuk, A.K.Markova, va N.Yu.Postayuklar faoliyat uslubi mavjudligiga ishora qiladilar. Talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muammosi ham (V.I.Andreev, N.M.Anisimov, A.I.Eremkin, I.A.Karpacheva, V.P.Kuzovlev, A.V.Muzalkov, N.Yu.Postalyuk) dolzarb muammolardan bo'lib, bu ko'pincha ijodkorlik tushunchasi bilan belgilanadi.

Ijod - bu dunyoni moddiy va ma'naviy o'rganish jarayonida insonning o'zini-o'zi rivojlanishining ijtimoiy-tarixiy hodisasidir. Kreativ faoliyat jamiyat hayotining turli sohalarida amalga oshiriladi, shuning uchun ham uning turli xil turlari, shu jumladan pedagogik ijod ham mavjud [3].

Pedagog olimlar - F.Barron, V.A.Kan-Kalik, A.S.Kosogova, A.N.Luk, N.D.Nikandrov, A.Z.Rahimov va V.S.Shubinskiylar ijodkor shaxs

sifatlarini o'rgandilar. Shuningdek, tadqiqotchilar - M.Vertxaymer, D.Gilford, R.Tompson va K.Xallar esa ijodiy jarayonning tashkil etilishi, tuzilishi, samaradorligini oshiruvchi omillar va ijodiy faoliyatga xalaqit beradigan to'siqlarni o'rgandilar.

Pedagog ijodiyotining quyidagi farqli jihatlari ajratib ko'rsatiladi:

1. Vaqt jihatidan qat'iy belgilangan va chegaralangan. Agar darsda kutilmagan holat ro'y bersa, o'qituvchi qisqa muddat ichida yangi qaror qabul qilishi shart.

2. Pedagogik ijodiyot o'quv-tarbiyaviy jarayon bilan yaxlit tutash bo'lganligi sababli u har doim ijodiy natijalarga olib kelishi lozim. Salbiylari esa faqat xayoliy sinov va taxminlardagina bo'lishi mumkin.

3. Pedagogik ijodkorlik doimo hamkorlikdagi ijodiy ishdir.

4. Ijodiyotning sezilarli qismi odamlar oldida ommaviy tarzda (o'zining ruhiy holatini boshqara olish ko'nikmasi) amalga oshiriladi.

Ilmiy adabiyotlarda "ijodkorlik" tushunchasining juda ko'p talqinlari mavjud. Masalan, A.Z.Rahimov ijodkorlikni "muayyan muammoning yechimini mutlaqo yangi yoki modernizatsiya qilish kabi yangilikni takror ishlab chiqarishga qaratilgan inson faoliyati shaklidir", deb hisoblaydi. A.Matejkoning fikricha, "ijodkorlik axborotni baholashni uning manbasining vakolati bilan bog'lamasdan turib, mustaqil fikrlashga xosdir". V.D.Lobasheva, A.A.Talix, F.N.Zimenkovalarning fikrlariga ko'ra, "ijodkorlikni bevosita o'rgatish mumkin emas, u asosan ilm olish usuli bilan belgilanadi: bilim esa ijodiy qayta yaratilgan, ya'ni insonning o'zi tomonidan qayta kashf etilgan ilm bo'lib, bunda rasmiy yoki begona, notanish tushuncha bo'lmaydi".

MUHOKAMA. Shu o'rinda bo'lajak pedagogning kelajakdagi pedagogik faoliyatidagi vazifalari hamda kasbiy tayyorgarligi uchun "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi" katta ahamiyatga egadir.

O'rganilgan ilmiy-nazariy manbalar tahlili va pedagogika, psixologiya sohalarida amalga oshirilgan tadqiqotlar natijalari bo'lajak pedagoglarini kasbiy tayyorlash mazmunini o'rganishda bir qancha yo'nalishlar mavjudligini ko'rsatdi. Jumladan:

Birinchi yo'nalish nazariy bilimlar mazmuni va tizimini belgilovchi malaka tavsiflarining ishlab

chiqilganligi bilan belgilanib, rus pedagoglari - I.P.Ivanov, R.I.Mitelman va A.J.Ovchinnikovalarning fikriga ko'ra, bu tizimda pedagogik mahorat va kompetensiyalarni egallash uchun zarur bo'lgan fanlar ro'yxati keltiriladi.

Ikkinchi yo'nalish kasbiy tayyorgarlik jarayonida mutaxassisni shakllantirish muammosini o'rganish bilan tavsiflanadi. Bular N.M.Anisimova, E.P.Belozertseva, Z.V.Vidyakova, E.N.Gerasimova, L.N.Golubeva, F.N.Gonobolina, O.V.Dolzhenko, K.M.Duray-Novakova, A.I.Eremkina, V.N.Kartashova, V.F.Krivosheeva, B.P.Kuzovleva, N.V.Kuzmina, V.E.Medvedev, Yu.N.Merenkova, A.V.Muzalkova, S.A.Nikolaenko, A.J.Ovchinnikova, I.F.Pleteneva, N.G.Podaeva va V.A.Slasteninning tadqiqotlarida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashning butun tizimi ijodkorning va asosan pedagogik faoliyatni amalga oshiruvchining pozitsiyasini juda kam hisobga olinishi e'tirof etilib, natijada motivatsiya pasayib, ijodkorlik qobiliyatlari rivojlanmasligi qayd etiladi. Shu munosabat kasbiy tayyorlash jarayonida, bo'lajak pedagog shaxsining kreativligiga qo'yiladigan yuqori kasbiy talablar bilan ta'limda kreativ faoliyat uchun tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarning yetarli darajada rivojlanmaganligi o'rtasida qarama-qarshiliklar yuzaga keladi[4].

NATIJA LAR. Mehnatga moslashish birlamchi bo'lishi (xodimning mehnat muhitiga kirishida) va ikkilamchi (kasbni almashtirgan va almashtirmagan holda ish o'rni almashtirishida yoki muhitning jiddiy ravishda o'zgarishida) bo'lishi mumkin. Ular murakkab tuzilishga ega bo'lib, quyidagi moslashuvlardan iboratdir:

1. Kasbiy moslashuv - shaxsning kasbiy ko'nikmalar va malakalarni muayyan darajada egallashida, unda ayrim kasbiy jihatdan zarur xislatlarning shakllanishida, xodimning o'z kasbiga nisbatan barqaror ijobiy munosabatda bo'lishining rivojlanishida ifodalanadi. Kasb sohasidagi ish bilan tanishuvida, kasb mahorati ko'nikmalarini, funksional vazifalarni sifatli bajarishida va mehnat sohasidagi ijodkorlikda namoyon bo'ladi[5].

2. Ijtimoiy-psixologik moslashuv - ta'lim muassasining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'zlashtirishda, unda qaror topgan o'zaro munosabatlar tizimiga kirishda, uning a'zolari bilan o'zaro ijobiy hamjihat bo'lishda o'z ifodasini topadi.

3. Ijtimoiy-tashkiliy moslashuv - ta'lim muassasining tashkiliy tuzilishi, boshqaruv tizimi va ishlab chiqarish jarayoniga, hizmat ko'rsatish tizimini, mehnat, dam olish rejimini o'zlashtirishni bildiradi.

4. Madaniy-maishiy moslashuv - bu mehnat tashkilotidagi turmush xususiyatlari va bo'sh vaqtni o'tkazish an'analarini o'zlashtirishdir. Bu moslashuv xususiyati ishlab chiqarish madaniyati darajasi, tashkilot a'zolarining umumiy rivojlanishi, ishdan bo'sh vaqtdan foydalanish xususiyatlari bilan belgilanadi.

5. Psixofiziologik moslashuv - bu xodimlar uchun mehnat vaqtida zarur bo'ladigan shart-sharoitlarni o'zlashtirish jarayonidir. Ushbu moslashuv jarayonlarida shaxsning individual-tipologik xususiyatlari, motivatsiyasi, yo'nalganligi, emotsional-irodaviy jihatlari, ehtiyojlarining turfa ko'rinishga ega ekanligi pedagog shaxsida "Kuyish sindromi", ya'ni doimiy emotsional zo'riqish bilan bog'liq bo'lgan emotsional, jismoniy va aqliy to'yinishni o'zida mujassamlashtirgan murakkab psixofiziologik fenomen vujudga kelishiga sharoit yaratadi[6].

XULOSA. Odatda bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga moslashtirishda ularning obyektiv imkoniyatlaridan kelib chiqib yondashish, tanlangan kasb va faoliyat talablariga shaxs imkoniyatlarining identifikatsiyalashuvi maqsadga muvofiq sanaladi. Shu boisdan ham, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy moslashtirishda masalaning mazkur jihatlari nazariy asoslash va bo'lajak mutaxassislarning kasbiy imkoniyatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shavkat Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. -Toshkent: "O'zbekiston", 2016. 13-b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 08.06.2021 yildagi PQ-5140-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 30.12.2021 yildagi 792-son.
4. G'oziyev E.G'. Oliy maktab psixologiyasi. -T.: O'qituvchi, 1997. - 197 b. 5.K.B.Qodirov "Kasb tanlashga tayyorlashning psixologik jihatlari va professional loyihalar" Toshkent, 2001. - 36 b.
6. Tolipov O'Q. Oliy pedagogik ta'lim tizimida umummehnat va kasbiy ko'nikma hamda malakalarni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari/ Monografiya. - T.: Fan, 2004. - 73-80 b.